

Cumhuriyet İdeolojisi ve Fuat Köprülü

Halil Berktaş

İstanbul, Kopernik Kitap, 2018, 141 Sayfa, ISBN: 978-975-2439-87-0

Hasan Hüseyin TOHUMCU*

Cumhuriyet İdeolojisi ve Fuat Köprülü adlı eserinde Halil Berktaş Türk tarihinin belki de en debdebeli yılları olan erken Cumhuriyet döneminde kendi tabiri ile bir “*İstanbul münevveri*”ni ve onun Türk tarih yazımı ile ilişkisini ele alıyor. Geç dönem Osmanlı siyasi akımlarından Türkçülük, Turancılık, Anadoluçuluk çizgisinde seyredilen politik bir ortamda Milli Mücadele ve ardından Cumhuriyet devrinde Türk Tarih Tezi’nin nasıl şekillendiği üzerine düşünmemizi sağlıyor. Oryantalist düşünürlerin doğu hakkındaki kalıplaşmış görüşlerini irdelerken Osmanlı İmparatorluğu’nun son devrinde Ziya Gökalp ve Yusuf Akçura gibi isimlerin Türkçülük anlayışlarını üzerinde duruyor. Berktaş bu çalışmada modern Türk tarihçiliğinin kurucusu olan Fuat Köprülü’nün politik düşüncesi, batılı tarihçilerin Türkler hakkında öne sürdükleri tezleri tekzip etmesi ve ilmi metodu üzerine tartışıyor.

Osmanlı son döneminin etkili isimlerinden olan Yusuf Akçura Berktaş’a göre Türkçülük üzerine olan düşüncelerini Bolşevik ihtilali sonrasında değiştirerek Rusya’da ki Müslümanları gözetici daha demokratik bir Türkçülük anlayışını benimsemiştir. Ziya Gökalp ise “*Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*” gerekliliğini güden bir ideolojik düşünceye sahiptir. Fakat her düşünce zamanın

* Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Tarih Bölümü Lisans Öğrencisi, h.huseyintohumcu@outlook.com

gerekliliklerini tatmin ettiği ölçüde kıymetlidir. Nitekim Berktaş'a göre erken Cumhuriyet'in görüşü Orta Asyacı ve Anadolu bir Türkçülüktür.

Berktaş eserinde sık sık göreceğimiz gibi farklı yerlerden yaptığı alıntılarla Batıda Türkler hakkında üretilen bilgilerin hatalı bir biçimde ele alındığı, modern teoriye göre çevre-çeper ilişkisinin bir "iç ve dış grup" oluşturduğu, ilerlemeci tarih anlayışının, aydınlanma ve diyalektik düşüncenin bir sonucu olduğu anlaşılmaktadır. Berktaş kitabı kaleme alırken bu anlayışa geçmişte kendisinin de sahip olduğunu söyler ve yer yer ideolojik aforizmalarının, sivri uçlarının ve ideolojik körlüklerinin olduğu bölümlere kasten işaret ederek bizce kendisi hakkında hakkaniyetli bir eleştiri geliştirmiş olmaktadır. Nitekim önsözü okuduğunuz takdirde Berktaş'ın açıklamalarının ne denli önemli olduğu sorusuna cevap bulacaksınız.

Oryantalistlerin tezlerinin yalnız ilmi bir faaliyet, kalmayıp aslında politik, siyasi, sosyal ve askeri amaçlarının da olduğu, hatta bu ilk sürecin ikinci faaliyeti beraberinde getirdiği bir tablo çizmekten kendini alamıyor. Batı düşüncesinde "dışarılıklar"ı gelişmemiş veya gelişmekte olanlar olarak taksim edilmektedir. Türklerin "aşağı" sarı ırktan oldukları gibi düşünceleri ile zamanın furyası olan Fiziksel Antropolojik tahlilleri kullanmaktaydılar. Berktaş batılı tarihçilerin Türk tarihinin safhalarının kendi ideolojik çerçevelerinden çizmelerinin bir nedeni olarak Batıda gelişen Bizantinistik çalışmaları olduğundan bahsediyor. Nitekim Osmanlıların barbar göçerler olarak tasvir edildiği bir tarih algısında zaten geç Müslüman oldukları, yerel mühtedilerden bazı gelenekleri devraldıkları ve Konstantinapol'un fethinden sonra ancak Doğu Roma mirası üzerine yükselebilecekleri algısının geniş bir çevreye yayılan ve birbirini tamamlayan bir denklem olduğu üzerinde duruyor. Berktaş dönemin siyasi koşulları göz önüne alındığında bu tezlerin aslında Türklerin erken Cumhuriyet devrindeki kaderini tayin hakkını kendilerinde gören batılıların askeri ve politik ayağın öncülü ilmi nazarda işe giriştiklerini ortaya koymaya çalışır.

Cumhuriyet'in resmi tarih görüşünün temelleri konusunda yazar, Yusuf Akçura'nın Bolşevik devrimi sonrası düşünce farklılıkları ve daha demokratik Türkçülük ile Ziya Gökalp'in 1924'lerdeki Türkiyeciliği düşüncesini esas alarak işlediği bölümlerinde bu düşüncelerin Atatürk'ün Misak-ı Milli tavrını takınması ve Türk Ocaklarının Anadolu Türkçülüğü programına uymasının neleri değiştiğinin ardından Ziya Gökalp'in de "Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak" düşüncesinden epeyce "ilerlediğini" söylemektedir. Fakat bunların çizgisel, ilerlemeci bir siyasanın, çok daha ileri gidersek bir diyalektiğin üste çıkan cümleleri olmadığını söylemek zordur.

Berktaş ilerleyen sayfalarda Türkçülük tezlerinin neredeyse son noktası olan Sümerler ve Hititler gibi kadim medeniyetlerin Türkleştirilme çabalarının daha henüz Kurtuluş Savaşı'nın son yılında ortaya atıldığı görüşünü aktarır. Afet İnan'ın Atatürk'ün tavsiyesi ile başladığı çalışmasında savunduğu gibi brakisefal ırk ve Asya'dan iklimsel nedenlerle göç hareketi Anadolu'ya yerleşmek için meşruluğu azaltıcı bir etken olarak görülmemelidir. Berktaş'ın anlatımına göre Atatürk'ün tarih tezi orta Asyacıdır, Aydınlanmacı bir yanı vardır ve göçebe dönemdeki barbarlık tezlerine karşı çıkmaktadır. Berktaş bu

konuda tarih yazarlarının “Atatürk’ün şahsına mal edilemeyeceği”, böyle bir resmi tarihçiliğin var olmadığı gibi iddiaların üzerini çizer. Fakat Berktaş Cumhuriyetin tarih görüşünün neden olumlu olduğunu da açıklar.

Berktaş’a göre bu yerleşmesi sağlanan yeni düzenin ileride törpülenecek olan tabii sivri uçlarıdır. Elbette yakın dönemde pek çok tanınmış simanın Osmanlı mirasını redd hakkında açıklamaları olmuştur; Yeni düzeni oturtmak ve öncakilere nazaran biz yeni ve daha ileriye imajı vermek gibi seçeneklerin Vıgizm’e varan sonuçları olmuştur. Fakat Berktaş burada eser dilini sertleştirerek “Geçmişin pisliğini süpürme işleminin zorunlu bir parçasıdır bu” ibaresini her ne kadar yeni baskıya yazdığı önsözünde çokça kendisini eleştiren ibareler kullansa da belki yine ilk yayım yıllarında olduğu gibi yazar bizleri yönlendirmek istiyor olabilir mi? kullanmıştır. Fakat mazur görülebilecek bir şey varsa o da yazarın anılan dönemde –kendisinin de bahsettiği gibi- Marksist, ilerlemeci, diyalektik sistemi benimseyen bir bilinci oluşudur. Nitekim çatışmalar ardından beklenen –her ne kadar sürekli olumsuzluğu beraberinde yaşatsa da- olumlu değişimlerin peşinde koşmak belli yerlerde ideoloji körlüğü yaratmış olabilir mi? Halil Berktaş’ın eserlerini okuyup onu anlayanlar bu eleştirinin sebebini net bir şekilde kavrayacaklardır.

İkinci olarak yazar Türk Tarih Tezi için Georgeon’un “Türklerin tarihinin laikleştirilmesi ve dünya tarihine daha fazla entegre edilmesi” görüşüne katıldığını belirtmektedir. Darwinist teorinin 1931’in lise kitaplarında yer bulabilmesi yazar için “devrimci” hareketin zor kısımları olmaktadır, hatta bunun “milliyetçiliğin getirdiği sınırlılığa rağmen” yapıldığı görüşündedir. Bunun o dönem için diğer milletlerin ve belki de zikretmek gerekir ki Almanların Ahnenerbe örgütünün dünya çapındaki faaliyetlerine kıyasla ufak çaplı bir iddia olduğunu söylemek aslında yersiz değildir.

Fakat tüm bunlara rağmen Berktaş’ın belirttiği gibi Türkiye’de Atatürk’ün tarih tezi toplumda biricik olmaktan çok uzaktı. Hatta tersi yönde Türk Tarih Kurumu’nun iddiaya göre “cemiyetler kanununa göre” kurulması “tarih biliminin özgürce gelişmesine olanak verdiği” iddiaları gerçeklikten uzak olmasa gerektir. Türk Tarih Tezi ilmi bir çatışma meydanı kurmuş, bunun üzerine eklenen veya bizzat şahs-ı manevisine yapılan ithamlar ilmi tarihçiliğin gelişmesine imkân sağlamıştır.

XX. yüzyıl batılı tarihçilerinin önünde kristalleşen Bizantinistik çalışmaları ve Anadolu’da Selçukîlerin hala çok az malum oluşu Türk tarihçiliğinin önündeki büyük engellerdendi. Buna karşın Türk tarihini bütüncül ve Orta Asya’dan yola çıkarak İslam etkisi ve Anadolu çizgisi üzerinden sürekliliği aktaran bir eser meydana getirilmiş değildi. Yabancı araştırmacıların tezleri bu konuda -Türk Tarih Tezi kadar taraf olmayı, üzerine gitmeyi gerektirdiğinden –yine Berktaş’ın diyalektik anlayışına atıfta bulunarak söylüyorum ki- “olumsuzluğu olumsuzlama” çerçevesinde bir ilmi hareketlilik meydana getirmiştir. Köprülü’nün yayımladığı “Türk Tarihinde İlk Mutasavvıflar” Orta Asya Medeniyetinden hareketle o aktarımın doğal olarak kişilerde somutlaşmış zatını ortaya koymaktadır. Köprülü bunları yaparken Türk Tarih Tezi’nde var olan Sümer ve Mısır gibi uç yaklaşımlardan uzak durmakla birlikte dışsal bir aşkınlık yerine içsel bir özgelikler silsilesinden ilerlemeyi tercih etmiştir. Burada üzerinde durulması gereken

nokta Batılı tezlere karşı göçer kabile tiplerinin farklı formlarının “daha yüksek bir tekâmül merhalesi” meydana getirebileceğini belirtmesi Alföldi ve Rasyonu gibi araştırmacılar tarafından da aktarılmıştı. Fakat bu kabilden belki bahsetmek gerekir ki İbn Haldun’un iklimlere göre yaptığı tasnifte İç Asya halkları –yine İbn Haldun’un yaşadığı- Kuzey Afrika’nın kıyıya uzak iç kesimler göz önüne alınırsa bozkır yaşam tarzı bedevilere göre çok daha farklı bir ortamda neşv ü nema bulmuştur. Elbette Kafesoğlu’nun kapsamlı eseri incelendiğinde ne gibi yönelimler olacağı efradını cami ağyarını mani şekilde nazariyelerce irdelenecektir.

Berktaş’ın Köprülü’den yaptığı alıntılarla ilk Türk-İslam devletlerinin kendi kültürlerini içkin olarak İslami geleneği sahiplendiğini ve bunun bir sıçrama taşı olduğunu söylemektedir. Elbette Orta Asya gelenekleri Türk kimliğini belirleyici unsurları olarak karşımıza çıkmaktadır. Anadolu Türk-İslam geleneğinin askeri, bürokratik, sosyal ve hatta maddi unsurlarında bu kimliğin çıktılarını görmek mümkündür. Bozkır geleneğinin imar etmiş olduğu “*eski ve kuvvetli hukuki kültür*” İslami yapı ile birleşmiş, buna baskın olmak yerine içererek aşmak yolunda ilerlemiştir. Türklerde devlet geleneğini taşıyan irade askeri-bürokratik gelenektir. Yazar Köprülü’nün Selçukîlerin yerleşik kesimlerin dışındaki göçer unsuru Anadolu’ya kanallandırmaları, 1243’te Moğol tazyiki ile gelen irsi reislerinin idaresi altındaki toplulukların Türk-İslam kesretini oluşturdukları, hatta Garp âlemi için bile XIII. asır Anadolu’sunun ‘*Turquie*’ haline gelmesi tezlerini aktarmaktadır. Elbette dönemin batılı kaynaklarının bile dile getirdiği bu yansımalarından işgal altında bulunan Anadolu’nun nasıl Türk yurdu haline geldiğini ve bunun bir Türk devletinin kurulması için meşruiyet kaynağı olmasının tabii olduğu çıkarılabilir. Köprülü’nün yaptığı aslında Anadolu’nu bir Türk yurdu haline geldiğini gözler önüne sermek ve daha önce de bahsettiğimiz gibi bu konudaki yabancı tezlerin çarpıtmalarına karşı erken Cumhuriyet’in sorunlarına maddi bir karşılık bulmaktır.

Osmanlıların küçük bir aşiretten nasıl bu kadar geniş bir maddi medeniyet sahasına yayıldıklarının temelleri aslında burada yatan sirkülasyon ve taşınan geleneklerin yoğurduğu hamurda saklıdır. Dönem kaynaklarında sıklıkla bahsedilen Alp ve Gazi’ler göç ettikleri topraklarda tutunmaya çalışan üst bir kültürün somutlaşmış ifadesi olarak görülmek yerine batılı yazarlarca körü körüne savaşıyan bedeviler olarak nakzedilmektedir. Berktaş’a göre dönemin Bizans yerleşiminde köylülerin aşırı vergilendirmeden dolayı yeniden üretim yapamaz hale geldikleri için Osmanlı yayılması içeriye olan tepkiden bir fırsat olarak doğmuştur. Berktaş’ın dipnotta bahsettiği bir şey dikkati çeker: İnalçık’ın din değiştirmeden askeri sınıfa geçişlerin olduğunu saptamasını Köprülü’den edinilen bir sezgi olduğundan bahseder ki bu şaşılacak bir şey değildir. Fakat eserin sonlarında kalemle aldığı gibi yazar Köprülü’nün kendi talebelerinin bile onun metodunu terk ettikleri şeklindeki açıklamaları ile bu ve benzeri önermeler ne kadar sağlıklı sürdürülebilir?

İnalçık’tan yapılan alıntıya göre “*Garp her türlü üstünlüğünün temeli saydığı silahın, ilmi metodun, şimdi bir Türk âlimi tarafından ustalıkla ve hâkimiyetle kullanıldığını teslim ve itiraf etmek zorunda kalmıştır*” sözlerinden sonra Köprülü’nün öğrencileri Berktaş’ın ifadesi ile onun metodunu neden

reddetmişlerdi? Köprülü XIX. Asırdan beri Garp Orta zaman tarihi taktiklerinde takip edilen yeni usullerin Orta zaman Türk ve İslam tarihi tetkiklerinde de kullanılması ihtiyacından bahsetmektedir. Berktaş'a göre "Tekâmül" Köprülü'nün tarihi akışta temel aldığı "tip"tir.

Yazar, F. Köprülü'nün tarihçi annaliste, hikâyeci tarih, terkibi tarih tasnifi ile Barkan'ın Müşabehetlerin içtimaiyatçının meselesi olup tarihçi için lazım gelen nokta, zamana ve mekâna ait hususiyetlerdir görüşünü son olarak aktarmaktadır.